

Το πρόβλημα του κακού, κατά τον π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ¹
The problem of evil, according to Fr. George Florovsky

Ιωάννης Βελιτσιάνος

Διδάκτωρ Θεολογίας Α.Π.Θ. – Μάστερ Φιλοσοφίας Α.Π.Θ.

Ioannis Velitsianos

Doctor of Theology ATh. - Master of Philosophy ATh.

«Η αμαρτία και το κακό δεν προέρχονται από μια εξωτερική αιτία, αλλά από μια εσωτερική αποτυχία, από τη διαστροφή της θέλησης του ανθρώπου».

«Η πτώση αλλά και η συνεχιζόμενη αμαρτία του ανθρώπου, συνίσταται στο γεγονός ότι ο άνθρωπος περιορίζεται στον εαυτό του. [...] Με αυτή τη συγκέντρωση στον εαυτό του ο άνθρωπος, χωρίστηκε από τον Θεό και διέκοψε την πνευματική και ελεύθερη επαφή με τον Θεό».

«Για να εισαχθεί, όμως, ο άνθρωπος στην πνευματική ζωή, πρέπει να αρχίσει με έναν αγώνα κατά των παθών. Γιατί η απαλλαγή από τα πάθη είναι μια κατάσταση ενεργούσα, μια κατάσταση πνευματικής ενεργητικότητας, η οποία κατακτάται μόνο ύστερα από αγώνες και δοκιμασίες».

Φλωρόφσκυ Γ., Δημιουργία και Απολύτρωση

Περίληψη

Στην παρούσα εισήγηση, θα εξετάσουμε -στο μέτρο του δυνατού- το πρόβλημα του κακού κατά τον Φλωρόφσκυ. Σκοπός μας, αποτελεί η ερμηνεία του κακού μέσα από τα κείμενα του Φλωρόφσκυ σε σχέση με τα πατερικά κείμενα, οι αιτίες που το προκαλούν, οι συνέπειές του, καθώς και η καταπολέμησή του. Το κακό δεν είναι ούτε μόνο φυσικό ούτε μόνο ηθικό, όπως υποστηρίζεται από φιλοσοφικές αντιλήψεις, αλλά ούτε βέβαια διακρίνεται σε φυσικό και ηθικό. Είναι αποτέλεσμα της παραμορφωτικής σχέσης του ανθρώπου προς το περιβάλλον του, και μπορεί να κλιμακωθεί ως παραμορφωτική κατάσταση σ' όλες τις περιοχές της δημιουργίας, υλικές και νοητές. Ωστόσο, δεν μπορεί να εντοπισθεί (εν. το κακό) έξω από την ανάλογη σχέση του ανθρώπου προς την πραγματικότητα που τον περιβάλλει.

¹ Εισήγηση στο Διεθνές Θεολογικό Συνέδριο με θέμα: «ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ – Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΠΟΠΟΒΙΤΣ ΚΑΙ ΤΟΥ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ», που διοργάνωσε η Πανελλήνια Ένωση Θεολόγων, ΑΘΗΝΑ, Παρασκευή-Σάββατο 15 & 16 Νοεμβρίου 2019, Ξενοδοχείο «Τιτάνια».

Λέξεις -Κλειδιά: αγαθό, αυτεξούσιο, ελευθερία, κακό, πάθη, Φλωρόφσκυ.

Summary

In the present study, we will examine - as far as possible - the problem of evil according to Florovsky. Our purpose is to interpret evil through Florovsky's texts in relation to the paternal texts, the causes that cause it, its consequences, as well as its fight. Evil is neither only physical nor only moral, as supported by philosophical conceptions, but it is certainly not distinguished into physical and moral. It is the result of man's deforming relationship with his environment, and can be escalated as a deforming state in all areas of creation, material and mental. However, it cannot be located (ie the evil) outside the corresponding relation of man to the reality that surrounds him.

Keywords: good, autonomous, freedom, evil, passions, Florovsky.

A. Η θέση του π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ περί του κακού

Βασική διδασκαλία, τόσο της Αγίας Γραφής, της πατερικής παράδοσης όσο και του π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, είναι πως ο Θεός είναι πηγή κάθε πράγματος, της ζωής, του φωτός, της ενέργειας και επομένως όλων των αγαθών. Οι παραμορφώσεις και οι αλλοιώσεις από τις απλές τροπές και μεταβολές έως και τον εκμηδενισμό ή τον κίνδυνο εκμηδενισμού, χαρακτηρίζουν όλα τα πράγματα της δημιουργίας. Δημιουργός και δημιουργική ενέργεια είναι πράγματα πέρα για πέρα αντίθετα προς αυτές τις αλλοιώσεις, δηλαδή προς τις εκμηδενιστικές δυνάμεις του κακού. Επομένως, το κακό σχετίζεται προς την κατασκευή των δημιουργημάτων.

Ο ίδιος ο Φλωρόφσκυ διερωτάται, πως γίνεται σ' ένα κόσμο που δημιουργήθηκε από το Θεό και του οποίου οι νόμοι και οι σκοποί καθορίστηκαν από τη θεία σοφία και αγαθότητα, πως είναι δυνατόν να υπάρχει το κακό; Γιατί το κακό είναι ακριβώς εκείνο που

αντιτάσσει τον εαυτό του στο Θεό και αντιστέκεται στο Θεό, διαστρέφει τα σχέδια Του και περιφρονεί τις εντολές Του. Το κακό δε δημιουργήθηκε από το Θεό. Κι αφού η θεία θέληση καθορίζει τους λόγους, για τους οποίους το καθετί υπάρχει, μπορεί να βεβαιώσει ότι το κακό, ως κακό, υπάρχει παρά την απουσία λόγων, υπάρχει χωρίς κανένα λόγο που να δικαιολογεί την ύπαρξή του. Όπως το χαρακτήρισε ο Γρηγόριος ο Νύσσης, είναι: “σὰν ἄσπαρτο χόρτο, χωρὶς σπέρμα καὶ χωρὶς ρίζα”: *Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ πρώτῃ κοσμογονίᾳ τοῦτο παρὰ τῆς Γραφῆς μεμαθήκαμεν, ὅτι πρῶτον ἐβλάστησεν ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, καθὼς ὁ λόγος φησὶν, εἶτα ἐκ τῆς βλάστης τὸ σπέρμα ἐγένετο, οὐπὲρ ἐπὶ τὴν γῆν καταρρύνεντος, τὸ αὐτὸ πάλιν εἶδος τοῦ ἐξ ἀρχῆς φυνέντος ἀνέδραμε, φησὶ δὴ τοῦτο ὁ θεῖος Ἀπόστολος καὶ ἐπὶ τῆς ἀναστάσεως γίνεσθαι*².

Κατά τον π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ, το κακό δεν υπάρχει ως οντολογική αρχή, αλλά εμφανίζεται ως δευτερογενώς παραφθορά του αγαθού. Η παραφθορά αυτή προϋποθέτει αυτεξούσια προαίρεση³. Επειδή υπάρχουν όντα με αυτεξούσια προαίρεση, γίνεται δυνατή η παραφθορά του αγαθού και η φανέρωση του κακού “κακὸν γὰρ ἔξω προαιρέσεως ἐφ’ ἑαυτοῦ κείμενον οὐκ ἔστι”⁴. Το κακό λοιπόν, ενώ είναι καθεαυτό ανύπαρκτο, αποκτά ύπαρξη με τα αυτεξούσια όντα που αλλοτριώνονται από το αγαθό και διαστρέφονται. Ούτε ο διάβολος ήταν κακός εξ αρχής, αλλά έγινε με την αυτεξούσια απομάκρυνσή του από το Θεό. Έτσι δεν μπορεί να υπάρξει απόλυτο κακό. Απόλυτο είναι μόνο το καλό⁵.

Ο άνθρωπος δεν είναι ο εισηγητής του κακού, δηλαδή ο αρχέκακος έγινε θύμα του αρχέκακου που είναι ο διάβολος. Αυτό διδάσκει η Αγία Γραφή και επιβεβαιώνει η ανθρώπινη ζωή. Κανένας δεν επιλέγει το κακό ως κακό. Το επιλέγει, επειδή παρασύρεται ή εξαπατά από το αγαθό στοιχείο που αναπόφευκτα παρουσιάζει. Καταπολεμώντας την κακία που υπάρχει μέσα του, καταπολεμάει την κακία στη ρίζα της.

Ο Φλωρόφσκυ συνεχίζει να προβληματίζεται μήπως η ύπαρξη του κακού συμβιβάζεται με την ύπαρξη του Θεού. Ο ίδιος (*Φλωρόφσκυ*) υποστηρίζει ότι το κακό δεν είναι ένα αναιμικό φάντασμα αλλά μία βίαιη ενέργεια, μ' αποτέλεσμα το αγαθό να περιορίζεται και να καταπιέζεται σοβαρά από την εξέγερση του κακού. Το κακό είναι ένας

² Γρ. Νύσσης, *Λόγος περι ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, 111.

³ Βλ. Γ. Φλωρόφσκυ, *Δημιουργία και απολύτρωση* μετάφραση Π. Πάλλη (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναράς, 1983), σ. 91. Βλ. Επίσης, *Θέματα Ορθοδόξου Θεολογίας*, εκδ. Αρτου Ζωής, 1989.

⁴ Μάξιμου Ομολογητού, *Προς Μαρίνον*, PG 91,56B, “Κατά την χριστιανική αντίληψη το κακό, όπως και το αγαθό είναι παρόν μόνο εκεί όπου υπάρχει υποστατική μορφή του είναι”.

⁵ Βλ. Τατιανού, *Πρὸς Ἑλληνας* 7, Μ. Βασιλείου, *Εἰς Ἐξαήμερον* 2,4 PG31,37D.

οντολογικός κίνδυνος⁶. Η αρμονία του σύμπαντος που τη θέλησε και την καθόρισε ο Θεός, πραγματικά καταστρέφεται. Το κακό προσθέτει κάτι σ' ότι δημιουργήθηκε από το Θεό. Η κόλαση είναι μία ολέθρια απόδειξη για την εκπληκτική δύναμη του κακού.

Όπως τονίζει ο Ρώσος Θεολόγος, ο Θεός έχει απαντήσει στο κακό αυθεντικά μια για πάντα με τον αγαπητό του Υίο που κατέβηκε στη γη για να σηκώσει όλες τις αμαρτίες της ανθρωπότητας. Η ελεύθερη απάντηση του Θεού στο κακό ήταν ο Σταυρός του Ιησού, τα πάθη του Δούλου του Θεού, ο θάνατος του Σαρκωμένου Υιού. Το κακό κάνει τον ίδιο το Θεό να πονά και αυτός αποδέχεται αυτό τον πόνο έως το τέλος. Το Πάθος του Ιησού ήταν ένας θρίαμβος μία αποφασιστική νίκη. Αλλά είναι μάλλον ένας θρίαμβος της θείας Αγάπης, η οποία καλεί και δέχεται χωρίς καμιά καταπίεση. Απ' αυτή τη στιγμή και στο εξής, η ίδια η ύπαρξη του κακού εμφανίζεται σε μας, μόνο μέσα σ' αυτό το πλαίσιο της Αγάπης του Θεού.

Το κακό – όπως ο ίδιος υποστηρίζει- ποτέ δεν υπάρχει παρά μόνο στην περιοχή του Αγαθού. Το κακό είναι μια καθαρή άρνηση. Το κακό προσδιορίζεται ως μη ον, ως επίνοια, επινόηση του διαβόλου, ο οποίος διά δόλου και απάτης το ενσταλάζει στον άνθρωπο⁷ και κατά τον Ιωάννη Δαμασκηνό⁸ το κακό είναι *επιγέννημα* της ελεύθερης βούλησης των λογικών και ελεύθερων όντων⁹. Συνεπώς, το κακό δεν εντοπίζεται ως πράγμα, αλλά ως αλλοίωση και παραμόρφωση ενός κτιστού πράγματος¹⁰ και κατά συνέπεια η φθαρτότητα, η ρευστότητα και η θνητότητα αποτελούν καταρχήν οριακές καταστάσεις της κτιστότητας¹¹ και στα έσχατα θα φανεί ότι το κακό δεν αποτελεί μέρος της Δημιουργίας, του Είναι, της Ζωής, αλλά προαιρετική τους άρνηση¹².

Η μοναδική πηγή του κακού με τη στενή σημασία του όρου είναι η αμαρτία, η αντίθεση προς τον Θεό και η τραγική απομάκρυνση από Αυτόν. Η αμαρτία παρουσιάζεται σαν μια παράβαση θείας εντολής, πράγμα που δημιουργεί νομικό και δικαιοκ πρόβλημα σε

⁶ Γ. Φλωρόφσκυ, “Κακό” στο *Δημιουργία και απολύτρωση*, μετάφραση Π. Πάλλη (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναράς, 1983), σσ.91-104. Βλ. περισσότερο, του Ιδίου, *Χριστιανισμός και Πολιτισμός*, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναράς, 2000).

⁷ Π. Δημητρόπουλος, “Αμαρτία” στο *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τόμος 2ος (Αθήνα: Εκδότης Αθαν. Μαρτίνογ, 1963), σ. 254.

⁸ Ι. Δαμασκηνός, “Κατά Μανιχαίων”, P.G 1528, 23C.

⁹ Φ. Σχοινάς, “Το πρόβλημα του κακού στην αρχαία ελληνική και χριστιανική σκέψη”, ό.π. παρ., σ. 81.

¹⁰ Ν. Ματσούκας, *Το πρόβλημα του κακού*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 21.

¹¹ Ν. Ματσούκας, “Η κτιστότητα των όντων” στο *Δογματική και συμβολική θεολογία Β*, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναράς, 2008) σσ.174-180, εδώ σ.175.

¹² π. Ν. Λουδοβίκος, “Το πρόβλημα του κακού: από τον Αυγουστίνο στη σύγχρονη γενετική”, *Σύναξη* 94 (2005), σσ. 63-73.

σχέση με τη θεία τάξη¹³. Η αμαρτία δεν ερμηνεύεται ηθικά και νομικά. Η αμαρτία προκύπτει από μία ανταρσία του ανθρώπου, μια ύβρη αυτεξούσια που επιδιώκει την ισοθεΐα ή την εξομοίωση με τον Θεό, όχι στη σχέση κτιστού και ακτίστου, φθαρτού και άφθαρτου, θνητού και αθανάτου, δημιουργήματος και δημιουργού. Αυτό σημαίνει διάρρηξη των σχέσεων, απώλεια της θεωτικής ενέργειας, συσκότιση του νου, ματαίωση της δυναμικής πορείας του κατ' εικόνα προς το κατ' ομοίωσιν. Ο άνθρωπος στην παραδείσια κατάσταση χάνει ένα μελλοντικό αγαθό που θα ερχόταν μετά την επιτυχή πορεία. Ο θάνατος είναι μια εισβολή που κάνει το κτιστό ον να πηγαίνει προς το μηδέν και να χάνει τη δημιουργική τελείωση, πλήττει όχι μονάχα το είδος ή τη βιολογική υπόσταση, αλλά το πρόσωπο.

Το κακό, είτε είναι φυσικό είτε είναι κοσμικό, κατά τον Γ. Φλωρόφσκυ προέρχεται από προσωπικές πράξεις. *“Το κακό μπορεί να έχει δύναμη, μπορεί να είναι δραστήριο, γιατί το κακό είναι μια διεστραμμένη προσωπική δραστηριότητα. Αλλ’ αυτή η δραστηριότητα επεκτείνεται στο απρόσωπο. Το κακό αποπροσωποει την ίδια προσωπικότητα. Όμως, ολοκληρωτική αποπροσωποποίηση ποτέ δεν μπορεί ποτέ να επιτευχθεί, υπάρχει ένα δυνητικό όριο που ποτέ δεν μπορεί να προσπελασθεί. Αλλά η τάση και η λαχτάρα που έχει το κακό να φθάσει αυτό το όριο της ολοκληρωτικής αποσυνθέσεως τονίζεται επίμονα παντού. Ακόμη και οι δαίμονες ποτέ δεν παύουν να είναι πρόσωπα. Είναι η βαθύτερη μορφή της υπάρξεώς τους που δεν μπορεί να χαθεί. Αλλά, αφού στα πνευματικά όντα η προσωπικότητα είναι η εικόνα του Θεού, ο προσωπικός χαρακτήρας μπορεί να διατηρηθεί μόνο μέσα σε μία μόνιμη θέση με το Θεό. Αν χωριστεί από τον Θεό, η προσωπικότητα χάνεται, προσβάλλεται από πνευματική στείρωση. Η απομονωμένη προσωπικότητα, η οποία κλείνεται στον εαυτό της, συχνά χάνει τον εαυτό της”*.¹⁴

Η έδρα του κακού είναι τα πάθη. Τα πάθη, τόσο για τον Φλωρόφσκυ όσο και για τους Πατέρες της Εκκλησίας, είναι ενεργά και παγιδεύουν το κατεχόμενο από πάθη πρόσωπο. Τα πάθη είναι απρόσωπα και ο άνθρωπος γεμάτο πάθη δεν ενεργεί από μόνος του. Επίσης χάνει τη συναίσθηση ότι είναι ελεύθερος και αμφιβάλλει για την ύπαρξη και τη δυνατότητα της ελευθερίας εν γένει. Κατά συνέπεια γίνεται χαοτικός, χάνει την προσωπικότητά του, την προσωπική ταυτότητα. Στην πνευματική ζωή αρχίζουμε ακριβώς μ' έναν αγώνα κατά των παθών. Και η απαλλαγή από τα πάθη είναι ο κύριος στόχος της

¹³ Ν. Ματσούκας, *Το πρόβλημα του κακού*, ό.π., σ. 161.

¹⁴ Γ. Φλωρόφσκυ, *“Κακό” στο Δημιουργία και απολύτρωση*, μετάφραση Π. Πάλλη (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναράς, 1983), σ. 98.

πνευματικής περιόδου. Η απαλλαγή από τα πάθη δεν κατανοείται και δεν ερμηνεύεται ως μια απάθεια. Αντίθετα είναι μια ενεργή κατάσταση, η οποία κατακτάται μόνο με αγώνες και δοκιμασίες. Ο δρόμος που οδηγεί εκεί είναι ο δρόμος της υπακοής, ο δρόμος ακόμα της δουλείας στο Θεό. Ο δρόμος της δουλείας γεννά την αληθινή ελευθερία. Μέσα στο κακό η ανθρώπινη προσωπικότητα απορροφάται από το απρόσωπο περιβάλλον. Μέσα στο Θεό η προσωπικότητα ανακτάται και ολοκληρώνεται εν Αγίω Πνεύματι.

Το κακό φωλιάζει στα πρόσωπα με τα πάθη. Αρχίζει με τη λήθη του Θεού και κορυφώνεται με την αυτοθέωση του ανθρώπου. Τα πάθη δεν ανήκουν στη φύση του ανθρώπου. Φανερώνουν παρά φύση καταστάσεις. Όπως το κακό, έτσι και τα πάθη δεν έχουν δική τους υπόσταση, αλλά εμφανίζονται με την παραφθορά της ψυχικής υγείας. Είναι αρρώστιες της ψυχής¹⁵. Τα πάθη διαστρέφουν τον άνθρωπο και τον καθλώνουν στο κακό. Τον αλλοτριώνουν από την αρετή και ματαιώνουν την ομοίωσή του προς τον Θεό. Καταστρέφουν τη ζωή του και αφανίζουν την υπόστασή του. Το κακό όμως δεν είναι ισχυρότερο από το αγαθό ούτε απεριόριστο προς εκείνο. Αποτελεί κατάσταση διαλύσεως, που άθελά της συντελεί στην ανάδειξη και προβολή του κακού.

Όπως πολύ σωστά, ο Φλωρόφσκυ τονίζει «για να εισαχθεί, όμως, ο άνθρωπος στην πνευματική ζωή, πρέπει να αρχίσει με έναν αγώνα κατά των παθών. Γιατί η απαλλαγή από τα πάθη είναι μια κατάσταση ενεργούσα, μια κατάσταση πνευματικής ενεργητικότητας, η οποία κατακτάται μόνο ύστερα από αγώνες και δοκιμασίες»¹⁶.

Το κακό μας φανερώνεται μέσα στον κόσμο, κατ'αρχήν με τη μορφή του πόνου και της λύπης. Ο πόνος μαρτυρείται ήδη από τον απ. Παύλο στην προς Ρωμαίους επιστολή (8,20-22)¹⁷, ο οποίος μας δίνει μια σωστή ερμηνεία, δηλ. ότι το κακό εισάγεται στη δημιουργία από την αμαρτία. Διότι, κατά τον απόστολο Παύλο, η κτίση έχει υποδουλωθεί στη φθορά όχι βέβαια με τη θέλησή της, αλλά από τον Θεό, ο οποίος την υπέταξε στη φθορά (μετά την πτώση του ανθρώπου) με την ελπίδα όμως της απαλλαγής. Η ελπίδα είναι ότι και αυτή η κτίση θα ελευθερωθεί από το ζυγό της φθοράς και του θανάτου και άφθαρτος

¹⁵ “Τὰ πάθη ἀρρωστία ἐστὶ ψυχῆς ἐπισυμβάντα καὶ ἐπεισελθόντα τῇ φύσει, καὶ ἐξαγαγόντα τῆς ἰδίας υἰγείας”, Ἰσαάκ Σύρου, Λόγος 83.

¹⁶ Γ. Φλωρόφσκυ, *Δημιουργία και απολύτρωση*, 1983, σ. 98. Βλ. ακόμη, Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολή*, 2,2Ρ.Γ 32,224D.

¹⁷ *Προς Ρωμ.* 8, 20-22 “τῇ γὰρ ματαιότητι ἢ κτίσις υπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ’ ἐλπίδι, ὅτι καὶ αὐτὴ ἢ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. οἶδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἢ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν”.

πλέον θα λάβει μέρος στην ελευθερία της δόξης των τέκνων του Θεού. Διότι γνωρίζουμε ότι όλη η κτίση μαζί στενάζει και πονεί πολύ μέχρι σήμερα.

Ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, χαρακτηρίζει το κακό ως πολύμορφο και χαοτικό, επισημαίνοντας ότι υπάρχουν αντίθετες μορφές του κακού: η επιθετική μορφή, ο σαδισμός και η απομονωτική μορφή, η αδιαφορία. Κατά τον Φλωρόφσκυ, το κακό διχάζεται μέσα στον εαυτό του, δηλαδή είναι μια δυσαρμονία και διαφωνία. Το κακό δεν έχει σταθερό χαρακτήρα και είναι αμφίρροπο, κυμαινόμενο, μεταβαλλόμενο. Δεν έχει σταθερό χαρακτήρα. Η έδρα του κακού μέσα στον άνθρωπο είναι στα βάθη της καρδιάς και όχι μόνο σε εμπειρικό επίπεδο. Η ύπαρξη του κακού είναι μια παρασιτική ύπαρξη, το κακό ζει εξ' αιτίας του Αγαθού.

Η εικόνα του Θεού, αμαυρωμένη από την απιστία της αμαρτίας, διατηρείται παρά ταύτα άθικτη, και γι' αυτό υπάρχει πάντοτε ακόμα και στην άβυσσο, μια οντολογική βάση για επίκληση του Θεού, για τη Θεία Χάρη. Αυτό ισχύει ακόμη και για εκείνους που με πείσμα απέκοψαν τους εαυτούς τους από τη βοήθεια του Σταυρού που κατέστησαν τους εαυτούς τους ανίκανους να δεχτούν τα ζωοποιά δώρα αυτής της θείας Αγάπης. Σύμφωνα με το Γρηγόριο Νύσσης, οι δαίμονες είναι ακόμη άγγελοι κατά φύση.

Κατά τη χριστιανική διδασκαλία – πράγμα που υποστηρίζει και ο Φλωρόφσκυ- ολόκληρη η κτίση βρίσκεται καταξίωση και το σκοπό υπάρξεώς της στο Χριστό. Σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία, όλα προέρχονται από το Θεό. Ο Θεός ως αγαθός δεν δημιουργεί κακά ούτε γίνεται αίτιος για την εμφάνισή τους¹⁸. Η ύλη δημιουργήθηκε από τον Θεό και δεν είναι κακή. Άλλωστε, αυτό δηλώνει και το μήνυμα της αναστάσεως, ότι η εν Χριστώ ανακαίνιση δεν περιορίζεται στην πνευματική σφαίρα αλλά περιλαμβάνει και την ύλη που βρίσκεται στην υπηρεσία του πνεύματος. Το κακό δεν υπάρχει ως ουσία, αλλά ως στέρηση. Αιτία της υπάρξεώς του είναι το αυτεξούσιο των λογικών κτισμάτων¹⁹.

Ίσως θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτή η εικόνα του Θεού στον άνθρωπο παρέλυσε κατά μια έννοια και δεν ολοκληρώθηκε μετά τον χωρισμό από τον Ένα, ο οποίος θα έπρεπε πάντοτε να απεικονίζεται μέσα σ' αυτήν την εικόνα, μέσα σ' αυτό το ζωντανό και

¹⁸ Μ. Βασιλείου, *Ότι ούκ ἔστιν αἴτιος κακῶν ὁ Θεός*, 5. PG 31,341C.

¹⁹ *“Ότι τὸ κακὸν οὐ παρὰ Θεοῦ οὐδὲ ἐν Θεῷ οὔτε ἐξ ἀρχῆς γέγονεν, οὔτε οὐσία τις ἔστιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ ἄνθρωποι κατὰ στέρησιν τῆς τοῦ καλοῦ φαντασίας ἑαυτοῖς ἤρξατο καὶ ἀναπλάττειν τὰ οὐκ ὄντα, καὶ ἄπερ βούλονται”*, Μ. Αθανασίου, *Κατὰ Ἑλλήνων* 7, PG 25 16Α.

προσωπικό καθρέπτη. Κατά τον Φλωρόφσκυ, “το παράδοξο του κακού βρίσκεται ακριβώς σ’ αυτή τη διάσπαση της ανθρώπινης υπάρξεως και της όλης δομής του κόσμου. Βρίσκεται στη δυναμική διάσπαση της ζωής στα δύο, μία διάσπαση που ήρθε σαν αποτέλεσμα του χωρισμού από το Θεό. Είναι σαν να υπάρχουν δύο ψυχές μέσα σε κάθε πρόσωπο. Το καλό και το κακό είναι κατά περίεργο, τρόπο ανακατεμένα. Το φυσικό καλό είναι πολύ αδύναμο να πολεμήσει το κακό. Και το κακό υπάρχει δια του Αγαθού”. Δηλαδή, το κακό είναι μια πραγματικότητα θρησκευτικής φύσεως. Μόνο μια πνευματική προσπάθεια μπορεί να καταλάβει, να λύσει αυτό το παράδοξο και να διεισδύσει στο μυστήριο του καλού και του κακού.

Κάθε κίνηση του Θεού προς τον κόσμο χαρακτηρίζεται από την ορθόδοξη θεολογία ως καρπός της αγάπης του Θεού και όχι ως απορροή της ουσίας²⁰. Θεωρείται ως εκδήλωση των θείων ενεργειών και όχι αναγκαία κίνηση της θείας ουσίας. Αντίστοιχα και ο άνθρωπος καλείται να καλλιεργήσει την ανιδιοτελή αγάπη στη ζωή του²¹.

Η ανιδιοτελής αγάπη δεν συνεπάγεται αδιαφορία για το κακό ή υποχώρηση μπροστά του. Η αδιαφορία για το κακό φανερώνει ανευθυνότητα, που είναι ασυμβίβαστη με τη χριστιανική ιδιότητα. Αλλά και η υποχώρηση μπροστά στο κακό μαρτυρεί δειλία²². Ούτε αποδέχεται την καταπολέμηση του κακού με το κακό, που θα φανέρωνε ότι υιοθετεί και ο ίδιος, αλλά το αντιμετωπίζει με το αγαθό: “Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακὸν”²³.

Κατά τον ίδιο τρόπο, ο απόστολος Παύλος, όταν απευθύνεται σε όλα τα μέλη της χριστιανικής κοινότητας τους συμβουλεύει: “ὄρατε μὴ τὶς κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῶ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε [καὶ] εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας”.²⁴ Η αξία και η σπουδαιότητα της παραίνεσης τονίζεται από την αρχή με την προστακτική “ὄρατε”, με την οποία ο Παύλος επικαλείται την προσοχή των Θεσσαλονικέων. Οι κεντρικές έννοιες του στίχου είναι το “κακὸν” και το “ἀγαθὸν”, οι οποίες ήταν πολύ γνωστές τόσο στους εθνικοχριστιανούς όσο και στους ιουδαιοχριστιανούς της Θεσσαλονίκης²⁵.

²⁰ I. Χρυσόστομος, *Πρὸς Σταγείρων*, 1,2 PG47,427.

²¹ *Α' Κορ.* 13,1 εξ.

²² *Α' Τιμ.* 1,7.

²³ *Ρωμ.* 12,21.

²⁴ *Α' Θεσ.* 5,15.

²⁵ Οι έννοιες αγαθό [βλ. W. Grundmann, “ἀγαθός”, στο ThWNT V, 470 εξ.] και “κακό”. [βλ. W. Grundmann, “αγαθός”, στο ThWNT V, 470 εξ.] κυριαρχεί στην ελληνική γραμματεία και προπάντων στην ελληνική φιλοσοφία. Ο Πλάτων ορίζει το αγαθόνως εξής: “οὐκοῦν εἰ μὴ μιὰ δυνάμεθα ἰδέα τὸ ἀγαθὸν θηρεῦσαι, σὺν τρισὶ λαβόντες, κάλλει και

Ο Παύλος, προκειμένου να στηρίξει την παραίνεση, στηρίζεται σε πρωτοχριστιανές μαρτυρίες²⁶ και περιλαμβάνει δύο μέρη: το αρνητικό “*μη τις κακόν αντί κανού τινι άποδῶ*” και το θετικό “*πάντοτε τὸ αγαθὸν διώκετε*”. Τα δύο μέρη συνδέονται με το “*ἀλλά*”. Το αρνητικό μέρος χωρίς την ταυτόχρονη παρουσία του θετικού δε θα διέφερε από ένα νομικό κανόνα ή νομική διάταξη της εποχής ή κάθε εποχής. Έτσι η ιδιαιτερότητα και η αξία της παραίνεσης προσδιορίζεται από το θετικό της μέρος. Για τον Παύλο και γενικότερα για το χριστιανισμό δεν έχει τόση αξία το τι πρέπει, αλλά το τι πρέπει να πράττει ο πιστός. Δηλαδή ο διαρκής αγώνας και η δράση και όχι η απραξία και η αδιαφορία. Αυτό το διαρκή και έντονο χαρακτήρα δράσης του πιστού ο Παύλος τον εκφράζει με την προστακτική “*διώκετε*”²⁷.

Αυτό όμως που δίνει μεγάλη αξία είναι η φράση “*εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας*”. Αυτή δίνει την έκταση και το σκοπό που αποκτά η ζωή, ὅσων αποδέχτηκαν το μήνυμα του ευαγγελίου. Πρέπει να είναι συμπεριφορά ενεργού αγάπης. Η ιδεαλιστική άποψη του Κάντ ότι ο άνθρωπος γίνεται ανήθικος, όταν έρχεται σε επαφή με την κοινωνία έχει ολέθριες ηθικές και κοινωνικές συνέπειες²⁸. Έτσι αντιδιαστέλλεται ο ηθικός άνθρωπος από την ανήθικη κοινωνία και δημιουργείται η εντύπωση ότι η ηθικότητα καλλιεργείται με την καταπολέμηση του κακού στα πρόσωπα των άλλων ή γενικότερα στην κοινωνία²⁹.

Προφανώς το κακό που συνδέεται με το αυτεξούσιο, καταπολεμείται στο ίδιο το αυτεξούσιο. Και η καταπολέμηση αυτή δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, παρά μόνο με την συγκατάθεση αυτού που διαθέτει το αυτεξούσιο. Ο άνθρωπος οφείλει να συναισθανθεί την προσωπική ευθύνη του για την παρουσία του κακού μέσα στον κόσμο και να το πολεμήσει³⁰. Δεν υπάρχει άλλωστε κακό που να μην το έχει κάπως ο καθένας μέσα

ξυμμετρία καὶ ἀληθεία...”, ἐνῶ τὸ κακὸ τὸ ὀρίζει ὡς “τὸ ἀπολλόν καὶ διαφθείρον” [Φίλιβος 65α.] Γιὰ τοὺς Στωϊκοὺς “ἀγαθὸν δὲ κοινῶς μὲν τί ὄφελος, ἰδίως δὲ ἤτοι ταυτὸν ἢ οὐχ ἕτερον ὠφελείας” [Διογ. Λαερτ. 7,94,3] ἐνῶ τὰ κακά εἶναι τὰ “βλαβερὰ καὶ δύσχηστα καὶ ἀσύμφορα καὶ ἀλυσιτελῆ καὶ φαῦλα καὶ ἀπρεπῆ καὶ αἰσχρὰ καὶ ἀνοίκεια” [Στοβαίου, *Εκλογή* II, 69,3]. Το καλό κατά την Παλαιά Διαθήκη πηγάζει από Θεό και αποβλέπει στην ωφέλεια του ανθρώπου. Ολόκληρο το έργο της δημιουργίας είναι “*καλό λίαν*”. Οτιδήποτε εναντιώνεται στο έργο του Θεού και απομακρύνει τον άνθρωπο από κοντά του χαρακτηρίζεται ως κακό [Ψαλμ. 33(44),15: “*ἐκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποιήσον ἀγαθόν, ζήτησαν εἰρήνην καὶ δίωξον αὐτήν*”. *Επίκτητος Διατριβαί*: “*διώκειν τὸ ἀγαθόν, φεύγειν τὸ κακόν*”].

²⁶ *Ακ* 6,27-35. *Μτθ* 5,39-48. Βλ. *Ρωμ.* 12,9. *Εφ.* 4,1. *Κολ.* 3,12 και *Α΄ Περτ.* 3,9. *Απόκρυφες Πράξεις Φιλίππου* 31.

²⁷ Παρόμοιες προτροπές, βλ. *Ρωμ* 14,19. *Α΄ Κορ.* 14,1

²⁸ I. Kant, *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*, έκδ. K. Völaender, Hamburg 1956, σ. 100.

²⁹ T. Rendtorff, *Ethik*, τόμ. 1, Stuttgart 1990, σ. 81.

³⁰ Μ. Βασιλείου, *Εἰς Ἐξαήμερον* 2,5 PG 29, 37D-40A.

του. Η καταπολέμηση του κακού γίνεται με την καθυπόταξη στο αγαθό. Κάθε άλλη αντιμετώπισή του δεν κινείται σε σωστό δρόμο.

Ο απόστολος Παύλος με την παραίνεσή του: “*μὴ ἀποδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας, τουναντίον δὲ εὐλογοῦντες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσετε*”³¹, δηλαδή ο χριστιανός δεν ανταποδίδει το κακό σε καμία περίπτωση ούτε με έργα ούτε με λόγια, γιατί έχει αναγεννηθεί και έχει αναπλάσει το είναι του κατά το πρότυπο του Χριστού. Η παραίνεση του αποστόλου δεν εντάσσεται στα πλαίσια της λογικής ή της κρατούσης ηθικής αλλά στην ακολουθία του Κυρίου, δηλ. κατά το περιεχόμενο απηχεί του λόγους του Ιησού³²

B. Η θέση των ορθόδοξων Πατέρων περί του κακού.

Σ’αυτήν την ενότητα, θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε τη θέση των ορθόδοξων Πατέρων περί του κακού. Σκοπός μας εδώ, είναι να δώσουμε μια σφαιρική αντίληψη και επιλεκτική ανάλυση του κακού σε σχέση με το Αγαθό και με την απόλυτη ελευθερία του ανθρώπου.

1. Σχέση κακού και αγαθού.

Αναφορικά το Αγαθό δεν είναι κάτι απρόσωπο όπως είναι το κακό, αλλά είναι ο ίδιος ο Θεός και κατά συνέπεια η αρετή του ανθρώπου και η πράξη του αγαθού προκύπτει από τον Θεό. Υπάρχει πάντοτε το αγαθό σε σχέση με το Θεό, επειδή αυτός είναι το πλήρωμα των αγαθών ενώ ο άνθρωπος που είναι κατ’ εικόνα Θεού είναι μέτοχος του πληρώματος

³¹ *Α' Πετρ.* 3,9.

³² Βλ. Βασ. Στογιάννου, *Η πρώτη επιστολή Πέτρου*, εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 313-315. Εξάλλου και κατά το περιεχόμενό της η παραίνεση απηχεί τους λόγους του Ιησού *Λκ* 6,27. *Μτ.* 5,4. Την ίδια παράδοση συναντάμε ακόμη στις παύλειες επιστολές *Ρωμ.* 12,9. *Εφ.* 4,1.22. *Κολ.* 3,12. *Α' Θεσ.* 5,13, κ.ά.

αυτού³³. Ο Θεός μόνος αγαθός³⁴ ή ως “τὸ πρῶτον καὶ κυρίως ἀγαθὸν” που έχει ως φύση την αγαθότητα³⁵ δεν βρίσκεται μόνο έξω από τον κόσμο αλλά και μέσα σε αυτόν.

Προσφέρεται εξίσου το αγαθό σε όλους τους ανθρώπους, γιατί όλοι είναι δημιουργήματα “κατ’ εἰκόνα” και “καθ’ ομοίωσιν” Θεού³⁶ και η οικείωση του γίνεται αιτία για την ολοκλήρωσή τους, όπως επίσης και για τη σύνδεση μεταξύ τους. Ο άνθρωπος ως δημιουργήμα του Θεού φέρει τη σφραγίδα της θείας αγαθότητας και έχοντας αρχή υπόκειται σε τροπή, γιατί η ίδια η αρχή είναι η πρώτη τροπή³⁷. Αυτός “ἡ τῶν ὄλων αἰτία (ὁ Θεός)” είναι και παραμένει κατά φύσιν ο μόνος ἀτρέπτος και αναλλοίωτος, γιατί είναι ἀδημιούργητος ενώ ο άνθρωπος που είναι κτιστός και “φύσει τρεπτός” μπορεί να μεταβάλλεται.

Ο Θεός ως ο μόνος αγαθός και πηγή κάθε αγαθού βρίσκεται πάνω από τη διάκριση αγαθού και κακού. Η φύση του Θεού είναι αγαθή. Δεν υπάρχει τίποτε “εναντίον” στη φύση του Θεού, όπως δεν υπάρχει τίποτε εναντίον στην αγαθότητά του. Έτσι το αγαθό δεν είναι ιδέα αλλά πραγματικότητα. Η απόδοση του όρου *ἀγαθός* στο Θεό έχει αποφαιτική έννοια και έτσι τοποθετείται πάνω από κάθε ανθρώπινη έννοια ή αγαθότητα του Θεού.

Το κακό κατά τον Ωριγένη³⁸ και κατά τους Πατέρες γενικότερα δεν είναι παράγωγο του αγαθού Θεού αλλά και δεν προέρχεται από κάποιον άλλο Θεό πονηρό, επειδή η διαρχία

³³ Γρηγορίου Παλαμά, *Περί κατασκευής του ανθρώπου* 16, PG 44, 184B.

³⁴ Μτ. 19,17. Μκ. 10,18. Ο χαρακτηρισμός του Θεού ως αγαθού δεν ορίζει και δεν περιορίζει τον Θεό σε ανθρώπινες έννοιες αλλά ικανοποιεί την εσωτερική ανάγκη του ανθρώπου να σκεφτεί και να πει κάτι για το Θεό. Ο χαρακτηρισμός αυτός όπως και κάθε ανάλογος χαρακτηρισμός του Θεού αποτελεί μέσο αγαπητικής αναφοράς του ανθρώπου βλ. Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί θείων ονομάτων* 13,3, PG 3, 981AB.

³⁵ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον τοῦ Μωυσέως* 1, PG 44, 301A.

³⁶ Γεν 1,26. Η αιτία της δημιουργίας των πάντων δεν είναι καμία άλλη από την άπειρη αγαθότητά του “ὁ γὰρ τοῦ κάλλους γενεσιάρχης ἔκτισεν αὐτά” Σοφ. Σολ 13, 3.

³⁷ Γρηγορίου Παλαμά, *Ομιλία* 22, PG 151, 288B. Ιωάννου Δαμασκηνού, *Κατά Μανιχαίων Διάλογος*, 68, PG 94, 1568 “Μόνον οὖν φύσει ἀτρέπτον τὸ Θεῖον, ὡς ἄκτιστον καὶ αἰεὶ ὄν. Τὰ δὲ κτίσματα, ὅσα μὲν λογικὰ ἐθελότρεπτα, τῷ θελήματι τρεπόμενά· τα δὲ λοιπὰ κατὰ τὸ σῶμα”. Αλλά και ο Άγιος Συμεών σημειώνει σχετικά “ἔχει και μόνος εκείνος (ὁ Θεός) τὸ ἀτρέπτον”. Βλ. και *Κατήχησις* 19, SC 104, 316. Ακόμη και οι Άγγελοι είχαν λάβει από την αρχή την τρεπή φύση. Βλ. *Ύμνος* 2, SC 156, 186. Σε άλλο ύμνο επισημαίνει ότι τίποτα στη ζωή δεν μένει ἀτρέπτο. Ο άνθρωπος είναι φύσει τρεπτός “*τρεπτής ὑπάρχων φύσεως ὁ προπάτωρ Ἀδὰμ*”, Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ἡ βίβλος τῶν θησαυρῶν*, PG 75, 336. *Ιω* 4:8. Όταν ο άνθρωπος έρχεται σε σχέση με τα δημιουργήματα του Θεού ή μετέχει των άκτιστων ενεργειών του Θεού τότε έρχεται έμμεσα ή άμεσα σε σχέση με το αγαθό. Η γνώση αυτή του Θεού γίνεται αγάπη και η αγάπη γνώση. Βλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Περί Ψυχής και Αναστάσεως*, PG 46, 96D. Αρχιμ Σωφρονίου, “*Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἔστι*”, σ. 260.

³⁸ Ωριγένους, *Περί τῆς εἰς Θεὸν ὀρθῆς πίστεως*, 3, PG 11, 1805B.

δεν υφίσταται. Δεν έχουμε δύο Θεούς έναν αγαθό και έναν πονηρό αλλά έναν Θεό αγαθό. Σχετικά με τα παραπάνω, ο Ιωάννης Δαμασκηνός γράφει τα εξής: “Τὴν δὲ κακίαν, οὐκ οὐσίαν ἀλλὰ συμβεβηκὸς φησίν, ἔννοιαν τινὰ καὶ λόγον καὶ πράξιν παρὰ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἐννοεῖσθαι καὶ λέγεσθαι καὶ πράττεσθαι τὴν ὑπαρξίν ἔχουσαν καὶ ἅμα τῷ παύσασθαι ἀφανιζομένην”³⁹. Η επιθυμία του αγαθού είναι ἐμφυτη στον ἄνθρωπο⁴⁰. Αυτό αποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀποστροφή που αισθάνεται κάποιος πρὸς τὸ κακό.

Η ἀρνήση του αγαθού είναι τὸ κακό. Η κακία δεν είναι κάποια ἰδιαίτερη οὐσία ἢ ἰδίωμα οὐσίας ἀλλὰ ἐναντίωση στη ἀρετὴ καὶ ἐκτροπὴ ἀπὸ τὸ “καταφύσιν” στο “παραφύσιν”⁴¹.

Αὐτὸ υποστηρίζει καὶ ὁ Ιωάννης ὁ Δαμασκηνός ὅτι ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀρετὴ καὶ τὸ αγαθὸ που εἶναι ὁ Θεὸς τὸν ὀδηγεῖ στο παραφύσιν που δεν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ κακό: “Διότι μία ἀρχὴ τοῦ αγαθοῦ ὑπάρχει, ἡ ὁποία εἶναι ἐλεύθερη ἀπὸ κάθε κακία. Ἀλλὰ, ρωτοῦν, ἀν συμβαίνει αὐτὸ, ἀπὸ ποῦ προέρχεται τὸ κακό; Διότι εἶναι ἀδύνατο νὰ δημιουργηθεῖ τὸ κακό ἀπὸ τὸ αγαθό. Λέμε, λοιπὸν, ὅτι τὸ κακό δεν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ στέρηση τοῦ αγαθοῦ καὶ παρεκτροπὴ ἀπὸ τὴ φυσικὴ κατάσταση στὴν παρά φύσιν· διότι κανένα κακό δεν ἀποτελεῖ φυσικὴ κατάσταση. Ὅλα, δηλαδή, ὅσα ὁ Θεὸς δημιούργησε εἶναι πολὺ καλά, σύμφωνα με τὸ δημιουργικὸ τοῦ σκοπὸ. Ἀν, λοιπὸν, παραμένουν ἔτσι, ὅπως δημιουργήθηκαν, “εἶναι πολὺ καλά”. ἀν ὁμως ἀπομακρυνθῶν με τὴ θέλησή τους ἀπὸ τὴ φυσικὴ κατάσταση καὶ ἔλθουν στο παρά φύσιν καταλήγουν στο κακό.”⁴²

Ἐνὼ τὸ αγαθὸ ἐνοποιεῖ καὶ συνέχει τὰ διηρημένα, τὸ κακό διαρεῖ καὶ φθείρει τὰ ἐνωμένα⁴³. Τὸ κακό με τὴ σειρά του κατὰ τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, δεν ἔχει ὄντολογικὴ ἀρχὴ δεν ἔχει ὑπόσταση ἀλλὰ εἶναι ἡ ἐλλείψη τοῦ αγαθοῦ. Ἀν καὶ δεν ἔχει

³⁹ Ιωάννου Δαμασκηνού, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας*, 2,3, PG 94,1285C. Ἐπίσης, βλ. Ἐκδόσεις Ἀκριβῆς τῆς Ὁρθόδοξου Πίστεως κεφ.93 “Ὅτι οὐ δύο ἀρχαί· Ὅτι οὐ δύο ἀρχαί, μία ἀγαθὴ καὶ μία πονηρά, ἐντεῦθεν εἰσόμεθα· ἐναντία γὰρ ἀλλήλοις τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ πονηρὸν καὶ ἀλλήλων φθαρτικὰ καὶ ἐν ἀλλήλοις ἢ σὺν ἀλλήλοις οὐχ ὑφιστάμενα”.

⁴⁰ Ἀριστοτέλους Νικομάχεια I,1,1094a1-3: “Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πράξις τὴ καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεσθαι δοκεῖ· διὸ καλῶς ἀπεφώνησαν τὰ ἀγαθὸν, οὗ παντ’ ἐφίεται”. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μ. Βασίλειος λέγει στο ἔργο του «Ὅροι κατὰ Πλάτονα» 2,1 PG 31,912A. “Ὅντω μὲν οὖν φυσικῶς ἐπιθυμητικοὶ τῶν καλῶν οἱ ἄνθρωποι. Κυρίως δὲ καλὸν καὶ ἀγαπητὸν τὸ ἀγαθόν. Ἀγαθὸς δὲ ὁ Θεὸς· ἀγαθοῦ δὲ πάντα ἐφίεται· Θεοῦ ἅρα πάντα ἐφίεται”.

⁴¹ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 4,7, PG 3,701C.

⁴² Ιωάννου Δαμασκηνού, *Ἐκδόσεις ἀκριβῆς Ὁρθόδοξου Πίστεως* 93, Ε.Π.Ε τ.1, σελ 529. “Ὅταν οὖν ἐκουσίως τί τῶν κτισμάτων ἀφηνιάσῃ καὶ παρήκοον τοῦ ποιήσαντος αὐτὸ γένηται, ἐν ἑαυτῷ συνεστήσατο τὴν κακίαν· κακία γὰρ οὐκ οὐσία τις ἐστίν, οὐδὲ οὐσίας ἰδίωμα, ἀλλὰ συμβεβηκός, ἤτοι ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρὰ φύσιν ἐκούσιος παρατροπή, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἁμαρτία. Πόθεν οὖν ἡ ἁμαρτία; Τῆς αὐτεξουσίου γνώμης τοῦ Διαβόλου εὕρημα”.

⁴³ Ὁ.π.

οντολογική αρχή προκαλεί όμως διάστροφες οντολογικές καταστάσεις επειδή εκτρέπει τα όντα στο μη ον. Το κακό όμως πολλές φορές εμφανίζεται στον κόσμο ως πιο δυνατό από το αγαθό και έτσι φαίνεται να παραμερίζεται το καλό και να θριαμβεύει το κακό. Κατά τον Άγιο Συμεών, όταν όμως επιλεγούν τα αιώνια αγαθά το φως και η ζωή τότε το σκοτάδι υποχωρεί και εξαφανίζεται και κάνει το κακό να φαίνεται ανυπόστατο⁴⁴. Αυτός είναι και ο λόγος ότι δεν υπάρχει πουθενά από μόνο του αλλά πάντοτε παρουσιάζεται με το σώμα του αγαθού που διαβρώνει. Η εγκατάλειψη του αγαθού από τον άνθρωπο επιφέρει το κακό, το οποίο είναι η έλλειψη του αγαθού και οφείλεται στην προαίρεση του ανθρώπου⁴⁵.

Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να πράξει είτε το αγαθό είτε το κακό. Το γεγονός λοιπόν ότι υπάρχει ο άνθρωπος ως αυτεξούσιο ελεύθερο ον με προαίρεση, του δίνει τη δυνατότητα να αρνηθεί το αγαθό. Έτσι το κακό που είναι ανύπαρκτο όσο ο άνθρωπος πράττει το αγαθό, τώρα με την άρνηση του αγαθού το κακό φανερώνεται και αποκτά ύπαρξη στα αυτεξούσια όντα⁴⁶.

Ο Ιωάννης Δαμασκηνός εξάγει τη δύναμη του αυτεξουσίου θέλοντας να πει ότι η ελευθερία του ανθρώπου προξενεί και το κακό όπως δημιουργεί το καλό. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι μετά την ελεύθερη κίνηση προς την εκτροπή ο άνθρωπος δεν υποδουλώνεται στο Διάβολο και δεν γίνεται θύμα του, όπως το δέχεται η γενική γραμμή της Πατερικής θεολογίας, κατά την οποία άλλωστε η σατανική επιρροή εξασθενίζει τη βούληση και την αντίσταση του ανθρώπου.

Στην Πατερική Θεολογία ο Σατανάς είναι ο συνηθέστερος όρος με τον οποίο δηλώνεται στην Αγία Γραφή και στην Εκκλησιαστική γραμματεία, δηλ. ο Εωσφόρος, ο επικεφαλής των πονηρών πνευμάτων ή αγγέλων, των εκπεσόντων και έκτοτε επιδιωκόντων την πραγματοποίηση και της απώλειας του ανθρώπου. Συνήθης είναι και ο όρος Διάβολος.

⁴⁴ Μαξίμου Ομολογητού, *Πρὸς Θαλάσιον* 16, PG 90,301A.

⁴⁵ Η αγαθή φύση του Θεού είναι και άτρεπτη και το κακό είναι το “μὴ ὄν”. Σύμφωνα με την διδασκαλία της Ορθοδόξου Παραδόσεως το κακό είναι μη ον, είναι ανυπόστατο δεν έχει υπόσταση αλλά είναι “*παρῦποστασις*” είναι η στέρησης του αγαθού. Κατά τον Γρηγόριο Νύσσης η άρνηση του Θεού εκ μέρους του ανθρώπου είναι άρνηση και του εαυτού του της αυθεντικής υπάρξεώς του: “*Ὁ οὖν ἐκβάλλων τῆς ἑαυτοῦ διανοίας τοῦ Θεοῦ τὸ εἶναι, ἐκ τοῦ ἐκεῖνον μὴ εἶναι λέγειν, ἑαυτοῦ τὸ εἶναι διέφθειρεν, ἔξω του ὄντος γενόμενος*”, *Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Ψαλμῶν* 2, 13, PG 44, 565.

⁴⁶ *Κατήχησις* 17, SC 104,256: “*Ὡσπερ γὰρ τοῦ Ἥλιου κατὰ μικρὸν ἀνατέλλοντος ὑποχωρεῖ τὸ σκότος καὶ ἀφανίζεται οὕτω καὶ τῆς ἀρετῆς ἀγαζούσης οἷα δὴ σκότος ἢ κακία ἐλαύνεται καὶ ἀνυπόστατος δείκνυται*”. Βλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, *Κατὰ Μανιχαίων* 69, PG 94,1568B.

Είναι το πρώτο κτιστό ελεύθερο ον, το οποίο αμαρτάνει και εκπίπτει. Αιτίες της πτώσης είναι η έπαρση, η αλαζονεία, ο εγωισμός του και η ισοθειά που διεκδικεί (*Ησαΐας* 14. 12-14)⁴⁷. Η στάση του μετατρέπεται σε τραγωδία, καθώς ο Αρχάγγελος Μιχαήλ τον εκδιώκει από τον ουρανό και τον γκρεμίζει στη γη (*Αποκάλυψις Ιωάννου* 12. 7-9)⁴⁸. Βάλλει κατά του Θεού και κατά κάθε δημιουργήματός Του και επιδιώκει τον αφανισμό τους και όχι απλώς τη δυστυχία τους⁴⁹. Γίνεται, πλέον, αυτός που έχει το “κράτος τοῦ θανάτου”⁵⁰ και “ὁ ἐξ ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνος”⁵¹.

Θα πρέπει όμως να διευκρινιστεί ότι, αν και αποτελεί τον εισηγητή και προσωπικό φορέα του κακού, όμως δεν αποτελεί “αὐτοκακὸν”, γιατί ήταν προ της πτώσεώς του αγαθὸ δημιουργήμα και μετέχει ακόμα αμυδρά του αγαθοῦ με το να ευρίσκεται στην ύπαρξη και να μην έχει εκπέσει παντελῶς στην ανυπαρξία⁵².

Εν κατακλείδι για την Πατερική θεολογία, τρεις είναι οι κατεξοχὴν αιτίες του κακού:

- α. Το ίδιο το γεγονός της κτιστότητας και της ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίας, γεγονός που καθιστά την φύση των ὄντων “ὀλισθαίνουσα” προς το ἀπόλυτο Μηδέν.
- β. Η ελεύθερη προαίρεση του ανθρώπου, ο οποίος, ως πρόσωπο, αμαρτάνει ή σφάλει αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα την ευθύνη των επιλογών του.
- γ. Ο κόσμος δεν συγκροτείται ως “μονόλογος” του Θεού, αλλά ως “διάλογος” Του με τον ἄνθρωπο⁵³.

⁴⁷ Ησ. 14. 12-14: “πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ ἐωσφόρος ὁ πρῶτῃ ἀνατέλλων; συνετρίβη εἰς τὴν γῆν ὁ ἀποστέλλων πρὸς πάντα τὰ ἔθνη. σὺ δὲ εἶπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου· εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβήσομαι, ἐπάνω των ἀστέρων τοῦ ουρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου, καθιῶ ἐν ὄρει ὑψηλῶ, ἐπὶ τὰ ὄρη τὰ ὑψηλά τα πρὸς Βορρᾶν, 14 ἀναβήσομαι ἐπάνω των νεφῶν, ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ”.

⁴⁸ Απ. 12. 7-9: «Καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ οὐρανῷ· ὁ Μιχαήλ καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ τοῦ πολεμῆσαι μετὰ τοῦ δράκοντος· καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησε καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, 8 καὶ οὐκ ἴσχυσεν, οὐδὲ τόπος εὗρέθη αὐτῷ ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων, ὁ ὄφις ὁ μέγας ὁ ἀρχαῖος, ὁ καλούμενος Διάβολος καὶ ὁ Σατανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ’ αὐτοῦ ἐβλήθησαν».

⁴⁹ Ι. Ζηζιούλας, “Εσχατολογία και Ὑπαρξη Μια οντολογική προσέγγιση στο πρόβλημα των εσχάτων”, στο περιοδικό Σύνταξη 121 (2012), σσ.43- 72, ἐδῶ σ. 51.

⁵⁰ Εβρ. 2. 14: «ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινωνήκε σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τοῦτ’ ἔστι τὸν διάβολον».

⁵¹ Ιω.8.44:«ὁμοίως ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ’ ἀρχῆς καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ· ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ».

⁵² Φ. Σχοινιάς, “Το πρόβλημα του κακού στην αρχαία ελληνική και χριστιανική σκέψη”, Εκδόσεις Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, 2002, σσ. 61-83.

⁵³ Μ. Γκητάκος, “Σατανᾶς”, στη *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τόμος 10ος (Αθήνα: Εκδότης: Αθαν. Μαρτίνο, 1966), σ.1184.

Το κακό κατά τους Πατέρες γενικότερα δεν είναι παράγωγο του αγαθού Θεού αλλά και δεν προέρχεται από κάποιον άλλο Θεό πονηρό, επειδή η διαρχία δεν υφίσταται. Δεν έχουμε δύο Θεούς έναν αγαθό και έναν πονηρό αλλά έναν Θεό αγαθό. Η άρνηση του αγαθού είναι το κακό. Η κακία δεν είναι κάποια ιδιαίτερη ουσία ή ιδίωμα ουσίας αλλά εναντίωση στη αρετή και εκτροπή από το “καταφύσιον” στο “παραφύσιον”.

Τέλος, η κτίση δεν περιλαμβάνει μόνο τον υλικό αλλά και τον πνευματικό κόσμο, ενώ άκτιστος είναι μόνο ο Θεός. Το κακό δεν υπάρχει μόνο στον υλικό αλλά και στον πνευματικό κόσμο. Ακριβέστερα το κακό πηγάζει από τον εκπεσμένο πνευματικό κόσμο και συμπαρασύρει τον υλικό. Η απόρριψη του υλικού και η αποθέωση του πνευματικού στοιχείου δεν αποτελούν εκκλησιαστικές θέσεις.